

מצות קידוש החודש / י:

תוכן:

האם לראב"צ קדוה"ח מדרבנן?	ההסברים בגמ'
הגירסא במשנה ובברייתא	"שכבר קדשוהו בשמים"
הבנת האור שמח ברמב"ם	ביסוד מחלוקת התנאים
שכח יעלה ויבוא בליל ר"ח	כשב"ד אינם מקדשים- האם מתקדש באופ"א?
"מקדש חודשים" או "מחדש חודשים"?	קידוש וקביעה
ברכת החודש	הסבר המשנה ע"פ דעות אלו
סיכום	חלות בקידוש החודש

ההסברים בגמ'

שנינו במשנה (ב): "עיבור החודש בשלושה". הגמ' (י): שואלת על כך מדוע שנינו 'עיבור' הרי לעבר את החודש א"צ בי"ד, אלא פשוט לא מקדשים ביום ל' וממילא החודש מתעבר. לכן הגמ' מביאה מספר אפשרויות להעמיד את משנתנו עפ"י כמה דעות תנאים שונות: אביי: תני קידוש החודש, שבי"ד לקידוש החודש צריך ג'. והקשה עליו רבא- והא 'עיבור' שנינו במשנתנו! רבא: "קידוש ביום עיבור בג' אחר עיבור ליכא קידוש" כלומר, כאשר הגיעו עדים ביום ל' מקדשים, וכדעת ראב"צ שכאשר נראה בזמנו מקדשין אותו ולא כאשר לא נראה בזמנו. לכן שנינו עיבור ללמד שמקדשים את החודש דווקא ביום העיבור. רב נחמן: "קידוש אחר עיבור בג' ביום עיבור ליכא קידוש" (והיינו 'עיבור החודש'³ שנתעבר החודש בפועל) וכפלימו שאמר שדווקא כשנראה שלא בזמנו מקדשין אותו. ורב אשי הסביר שהכוונה לחישוב העיבור- שצריך בי"ד לחשב האם צריך לעבר את החודש, וכדעת ר"א (בר"ש- לחלק מהגרסאות) שאין מקדשין את החודש אלא רק את שנות היובל, ולכן לא היה צורך לדבר במשנה על קדוה"ח. ויש להוסיף את דעת רבנן בר"ה (כד.) שבין שנראה בזמנו בין שלא נראה בזמנו מקדשין אותו. וצריך להבין את יסוד מחלוקת התנאים הזו.

"שכבר קדשוהו בשמים"

בהסבר דעת ראב"צ אמרה המשנה בר"ה (שם): "אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שכבר קידשוהו שמים", ואצלנו בגמ': "בשמים". ובביאור הדבר נחלקו הראשונים: רש"י כתב: "בשמים. ב"ד שלמעלה מאתמול", ולכאור' דבריו צ"ב מה כוונתו 'מאתמול' הרי בפועל ר"ח הוא היום ולא אתמול, וכי קביעות החודשים בארץ תהיה שונה מזו של שמיא? א. יתכן וכוונת רש"י שמאתמול החילו הקדושה על היום שלמחרת, שכשראו שלא עומדים לקדש היום קידשוהו על דעת שתחול קדושתו למחרת (עי' לקמן דעת הרמב"ם בפי'המ"ש בר"ה ג, א). ואפשר דעיקר הדבר מתאפשר משום שאין הגבלה על שמיא לדון בלילה דשם הוא בבחי' "לילה כיום יאיר", ואפשר דגם הם קידשוהו ביום בזמן שבארץ לא הספיקו, ובפרט אם בארץ עוד לא קיבלו עדים כך שידוע היה קצת מראש שלא יספיקו לקדש. ב. עוד אפשר שכוונתו שמאתמול היה ידוע שיתקדש היום, ואין הכוונה לקידוש ממש. ובפרט לפי מה שנראה פשוט אין בי"ד של מעלה מקדשים ממש דהרי הדבר מסור לבי"ד של מטה ולמעלה אין עדים

¹ בהבנת דעת אביי שסבר שהכוונה היא לקדוה"ח הסביר הרב יהודה וינגוט שליט"א שיתכן והתנא הסתיר שכוונתו לקדוה"ח מפני גזירות המלכות שהיו בימיהם שלא יקדשו החודש.

² היד רמה כתב שהיינו חסורי מחסרא וה"ק "קדוש ביום עיבור", וא"כ גם אביי משנה גירסא במשנה אך מוסיף ולא מחליף.

³ שעיקר החיזוק לדבר הוא בכך שמודיעים שהחודש נתעבר, וכמושי"ת.

⁴ כ"כ בשיעורי ר"ש בסוגיין (עמ' צז) שבי"ד של מעלה מקדשים גם בלילה.

וכו'. ג. יתכן שכוונתו כדעה שהביאו התוס' (י: ד"ה שכבר): "מ"דב"ד של מעלה מקדשין אותו לעולם בשעת המולד" וזו הכוונה מאתמול (כ"המהרש"א, והשפ"א בר"ה). אלא שהתוס' הקשו ע"כ: "ואין נראה דא"כ בזמנו נמי כבר קדשוהו בשמים". ונראה ליישב דב"ד של מעלה מקדשים בזמן המולד שאז הוא ר"ח לפי האמת אך אין זה מונע מב"ד של מטה לקדש הואיל ועיקר המצוה עליהם היא, אך לקדש את ר"ח ביום אחר מב"ד של מעלה זה כבר חוצפא כלפי שמיא, אך כמובן שהחודש יקבע לפי ב"ד של מטה.

התוס' בעצמם צידדו בפ"י שייחסו לרש"י בר"ה שביום ל' ממתנינים ב"ד של מעלה לב"ד של מטה שמה יעברו, אבל ביום ל"א שא"א שלא יעברו את החודש מקדשים אותו בשמים מן השחר. רואים מדברי התוס' שהקידוש בשמים הוא יוצר החלות או עכ"פ החיוב הוא לקדש כלפי שמיא יעויין בסמוך. הר"ן (י: ד"ה שכבר) הבין באופן א, שהכוונה היא שכאשר לא נתקדש ביום ל' ממילא הרי הוא מקודש ביום ל"א שהרי ברור שביום זה יתקדש, וא"כ 'שכבר קדשוהו שמים' אינו בדיוקא שצריך קידוש משמיא אלא הכוונה שמתקדש מאליו "שממילא הוא מקודש".

נראה כי יסוד מחלוקתם נובע מגירסתם בגמ' שלר"ן הגירסא היא 'קדשוהו שמים' ואילו לרש"י ותוס' הגירסא 'בשמים' ומכך משמע יותר שזהו מעשה בפועל של קידוש בידי שמים, אך לר"ן הכוונה שמשמים נתקדש - היינו ממילא בלא פעולת אדם⁶. ובחזון יחזקאל על התוספתא בר"ה (א, טז) כתב: "שכבר קדשוהו שמים. כלומר מתורת השמים הוא מקודש שהרי אמרה תורה שאין חודש יותר מל' יום". ויש לציין לגירסת הגר"א שהביא המנחת ביכורים על התוספתא (שם ד"ה שכבר): "שגמר מעשהו שמים". ומכך משמע שישנו מעשה ממש בשמים לגמור החודש הקודם ולקדש החדש.

בהמשך התוספתא בר"ה (ב, ז) שנינו: "ראב"צ אומר אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שכבר קדשוהו שמים. רשב"א אומר אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שכבר חודש שלפניו קדשו". דברי רשב"א צ"ב, מה בכך שקידשו את החודש שלפניו בשביל לקדש את החודש הזה? בחזון יחזקאל (ביאורים) הסביר שכוונתו לומר שמכח הקידוש בחודש הקודם מוכרח שיגמר החודש ביום ל' וביום ל"א יתחיל החודש הבא, ולכן כשלא קדשו ב"ד את החודש הזה ביום ל' הרי ר"ח חל ביום ל"א, וזה נחשב מכוחו של הקידוש הקודם (ועיי"ש שכתב הנפק"מ בין ראב"צ לרשב"א - אם העידו עדים שראוהו בזמנו אם נקדש את החודש למפרע).

אמנם, החסדי דוד שם כתב שצריך לגרוס בדברי רשב"א - 'אם נראה בזמנו', וכתב שזו דעת פלימו, ובשיירי מנחה שם הסביר כוונתו שהואיל וביום ל' יש חלק מהחודש הקודם שהרי אין חידושה של הלכנה פחות מכ"ט יום י"ב שעות ותשצ"ג חלקים, וכיון שתופס מהחודש הקודם הרי הוא תופס גם מקדושתו שכבר נתקדש בחודש הקודם. כלומר - ביום ל' יש עוד חלק מקדושת החודש הקודם ולכן א"צ לקדש ביום זה את החודש, שהוא מקודש ועומד, ורק אם פסקה כבר קדושת החודש הקודם אז יש צורך להחילה מחדש ע"י קידוש יום ל"א (ועיי"ש שהביא גירסא "אפי' נראה בזמנו אין מקדשין אותו" וצ"ב לפי"ז מה כוונת הטעם "שכבר קדשו חודש שלפניו"? הרי אין מקדשין כלל! ויתכן שהכוונה לומר שאין החודש תלוי בקדושה אלא שמכך שנגמר החודש הקודם ממילא חל החודש הבא ואין זה תלוי בדיני קדושה, ו"שכבר חודש שלפניו קדשו" אין הכוונה קדושה ממש, אלא שנהגו בו בקדושת אותו החודש).

⁵ כ"כ בהערות מוסה"ק על הר"ן ע"פ האו"ש בהל' קדוה"ח (ב, ח).

⁶ והנה לדעת התוס' צ"ב מה עסק ב"ד של מעלה לקדש חודשים? הלוא התורה והמצוות לישראל ניתנו! ונראה דאיתא בירושלמי (נדרים ו, ח) דב"ד של מעלה קובעים טבעו של עולם ע"פ ב"ד של מטה, וכגון אם נולדה אישה בא' ניסן ונעשית בת ג' בל' אדר וקידשו ב"ד את החודש הרי הבא עליה בסקילה, ואם עברו את החודש הרי"ז פטור. ונמצא שב"ד של מעלה מחכים לב"ד של מטה ע"מ לגזור את טבע העולם על פיהם (חזו"א קונ"א ח"א (מכתב רז), הובא במי באר ר"ה כד). ונראה שכוונתו לומר דב"ד של מעלה צריכים לקבוע מי חייב בעונשי התורה ולכן צריכים לקדש את החודש.

ביסוד מחלוקת התנאים

עכ"פ צריך לבאר את דעת ראב"ז - מה אכפת לן מכך ש'כבר קדשוהו בשמים' הרי מצווה היא עלינו לקדש את החודש, ומדוע שישתנה הדבר אם ב"ד של מעלה כבר קדשוהו? נראה שיש כאן יסוד בהבנת המצווה של קידוש החודש אליבא דראב"ז. אילו היה העניין לגלות את מה שהיום הוא ר"ח לא היה אמור להיות שינוי בין אם כבר קדשוהו בשמים או לא, סו"ס צריך להכריז מתי ר"ח. אלא שעיקרה של המצווה היא להחיל את חלות החודש, ולחדש בו את קביעת המועדים וכדו' דבר שעניינו כלפי שמיא. לכן כאשר הדבר ידוע כלפי שמיא אין צורך לקדש (אמנם להסבר הר"ן שהכוונה היא שממילא מתקדש, יתכן יהיה להסביר את שיטת ראב"ז באותו עיקרון שבדעת פלימו וכמושי"ת בסמוך). לעומתו נראה כי פלימו סובר בדיוק להפך בשורש המצווה, דוקא כשלא בזמנו מקדשים אותו אך כשנראה בזמנו אין צורך לקדשו, ומסביר רש"י את הטעם: "שא"צ לעשות חיזוק לדבר שהרי בזמנו בא". אם היה העניין כלפי שמיא אין קשר למילים 'חיזוק' לדבר' המורות על חיזוק הדבר בעוה"ז, ומכך נראה כי יסוד המצווה הוא לפרסם את זמן קביעת ר"ח, ולכן ביום ש'פשוט' יותר שהוא ר"ח - יום ל', א"צ לקדש, ורק אם נקבע ביום ל"א צריך להודיע שהוסיפו יום לחודש הקודם. במילים "חיזוק לדבר" בפשטות הכוונה היא לפרסם את הדבר ולהודיע לכל שר"ח נקבע ביום ל"א.

אמנם, המעיין בפירוש רבנו עובדיה מברטנורא למשנה זו בר"ה (ב, ה) יראה שכתב כך: "וכשנראה בזמנו מקדשים אותו מפני שצריך חיזוק". הרי שלדעתו העיקרון שבדעת ראב"ז מקביל לזה של פלימו אליבא דרש"י, ורק נחלקו מתי צריך חיזוק. לדעת ראב"ז צריך חיזוק ופירסום כאשר מקדשים ביום ל', ונראה שסברתו משום שביום זה לא בהכרח שיתחלף החודש, ויתכן שיהיה שייך לחודש הקודם ולכן צריך לפרסם שיום זה מהחודש הבא הוא, אך ביום ל"א שבחודש הבא הוא א"צ לקדש דהואיל ולא קדשוהו אתמול ברור שיתקדש היום. ונראה שיסביר את הביטוי "שכבר קדשוהו בשמים" כדעת הר"ן שהכוונה שממילא מתקדש, ולכן אין צריך להסביר שמעשה הקידוש עיקרו כלפי שמיא, אלא עיקרו כלפי ארעא אך מ"מ אינו נצרך בימים שידוע שיתקדש. סברת פלימו היא שדווקא כשנראה בזמנו א"צ לקדש אותו משום שזהו עיקרו של יום ר"ח שהרי המולד הוא תמיד כ"ט יום מהחודש הקודם (אלא שאינו כ"ט במדויק אלא בתוספת שעות שמצריכה אותו להוסיף יום לפעמים), וביום זה כולם מחכים לראות את המולד ולכן א"צ לקדש דאם נראה המולד בוודאי נתפרסם הדבר וראוהו רבים. אך אם נתקדש רק למחרת צריך לפרסם שלא נראה בזמנו ולכן ר"ח נדחה ליום ל"א, ושלא יחשבו שנראה ביום ל' ורק הם שלא ראו.

לפי האמור בביאור דעת רבנן שבין כך ובין כך מקדשים אותו נוכל לומר בשני אופנים: א. יסוד המצווה הוא גם כלפי שמיא וגם כלפי ארעא. ב. צריך לחזק את הדבר בשני הימים, משום שתמיד יש כאלו שלא שמעו ולא ידעו. בדעת ר"א שאין מקדשים חודשים הביאה הגמ' פסוק: "וקדשתם את שנת החמישים שנה" שנים אתה מקדש ואי אתה מקדש חודשים (וכתב הר"ן (ד"ה שנים) שר"א מדייק זאת מהה"א היתרה של "החמישים" אך הערול"נ הקשה עליו שבגמ' בר"ה (ח:)) משמע שמעיקר קרא קדריש וצ"ע). ועי' לקמן שלדעת ר"ח גם לר"א מקדשים את החודש, אך מדרבנן.

כשבי"ד אינם מקדשים - האם מתקדש באופן אחר?

נראה דיש לחקור את החקירה הבאה - האם ביום שבי"ד לא מקדשים אותו לכל אחת מהדעות - נחשב שקידשו את החודש ורק שהקידוש אינו עובר בפועל דרך ב"ד, או שהכוונה היא שאין מצות קידוש החודש ביום זה,

שלא חלה המצוה מעיקרא, או שאין טעם לקיום המצוה כי אין צורך לקדש, וממילא בכה"ג אין מקדשים⁷. והנה אם נכריע שהטעם הוא כצד הראשון שהחודש מקודש ביום זה ורק שאין זה ע"י ב"ד א"כ מובן כיצד נוהגת המצוה רק ביום מסוים, דהרי אין זה שביטלו את מצות ק"ה אלא שנתקדש באופ"א וממילא לא הוצרכו ב"ד לקדשו. כן מוכח מלשון הר"ן בסוגיין לגבי 'שכבר קדשוהו שמים' - "שממילא הוא מקודש", הרי לנו להדיא שס"ל שגם ביום זה ישנו קידוש אך הוא נפעל מאליו. גם להבנת התוס' בזה הרי ב"ד של מעלה קדשו אותו בפועל וא"כ נעשה כאן קידוש. וכך י"ל גם לגבי דעת פלימו שבזמנו החודש מקודש מעצם זה שנתפרסם יום זה כיום שבו ראו את המולד. ולדברי רשב"א בתוספתא (הובא לעיל) הרי כשר"ח ביום ל"א הוא מתקדש מכת קידושו של החודש הקודם.

וסמך לדבר מהגמ' ריש פ"ג דר"ה (כה:), וע"פ מה שיש להבחין בין שיטת ראב"צ לשיטת פלימו לפי היסוד שנתבאר לעיל. לפי פלימו המצוה היא כלפי ארעא וא"כ י"ל שבמצב שידוע לכל היהודים שבעולם שביום ל"א הוא ר"ח א"צ לקדש, דתלוי בדיעה והקידוש נצרך רק ליצור ידיעה וחזוק, אך לראב"צ יש כאן עניין כלפי שמיא בכל מקרה, א"כ לכאן לא היה שייך להסביר את דברי הגמ' שם ע"פ העיקרון של פלימו וכמושי"ת. בגמ' שם שאלו על המשנה מדוע היא מרבה את כל המציאויות: "ראוהו ב"ד וכל ישראל נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה הרי זה מעובר" - "למה לי למיתנא 'ראוהו ב"ד וכל ישראל'? איצטריך, סק"ד אמינא הואיל וראוהו ב"ד וכל ישראל איפרסמא לה ולא ליעברוהו קמ"ל". הגמ' ממשיכה עד שאומרת שאפי' האמירה של 'מקודש מקודש' אינה יכולה להיעשות בלילה אף שמסברא דומה הדבר לגמר דין בדינ"מ שנעשה בלילה, משום שכאן יש גזה"כ שצריך להיות ביום יעו"ש. מפורש במשנה זו א"כ שצריך גמ"ד - שבי"ד יאמרו 'מקודש מקודש', וכל זמן שלא אמרו זאת אין החודש מקודש. והנה אף שסוגיא זו בוודאי אינה אליבא דפלימו דהרי לשיטתו אין מקדשים כלל אם נראה בזמנו וכאן מיירי בנראה בזמנו, עכ"פ ע"פ העיקרון שהקידוש הוא כלפי העוה"ז א"כ במציאות כזו ש'ראוהו כל ישראל' א"כ לא אמורים להזדקק לבי"ד בכלל. מוכרח א"כ שבדווקא לדעת ראב"צ שייך לומר שצריך לבי"ד דווקא משום שהם מחילים החלות כלפי שמיא. אך נראה מהדברים שאלביא דפלימו יספיק לנו מה שראוהו כל ישראל בשביל ליצור חלות של קידוש החודש, וכהו"א של הגמרא (וא"כ הכוונה היא - סד"א כסברת פלימו, קמ"ל כסברת ראב"צ או רבנן שונה). ועי' גם בגמ' שם (כד.) שהביאה תניא נמי הכי שהלכה כראב"צ ממשנה זו ודחתה, ויעו"ש ברש"י ולפי"ד יש בכך עומק נוסף. אלא שלכאן יש מכך קושיא לדברי הברטנורא שמטרת קידוש החודש אליבא דראב"צ מטרתה לעשות חיזוק לדבר, ואם נאמר שבמצב שכל ישראל יודעים א"צ לעשות חיזוק לדבר משנתנו דלא כחד. לכן נראה דצ"ל לדעתו כצד השני בחקירה שאין כלל מצוה לקדש ביום שיש חיזוק לדבר, אך אין זה שיש מצוה והיא מתקיימת שלא ע"י ב"ד. לכן ניתן לומר שביום שבו יש מצוה לקדש את החודש אף אם ראוהו כל ישראל, אין זה מבטל המצוה שעל ב"ד, שהואיל ובד"כ אין החודש מתקדש ביום זה באופ"א המצוה מדא' היא עליו ובה לא שייך לחלק וכדלעיל דאין אנו יודעים טעמה של מצוה בשלמות. בנוסף יש כאן מעין 'לא פלוג' כזה שהמצוה שייכת כאן בכל מקרה, ולכן לראב"צ ולרבנן ביום ל' לא מקודש החודש עד שיקדשוהו ב"ד. ולפי"ז אין הברטנורא כהר"ן לגמרי דכאמור שיטתו היא דהוי מקודש גם ביום ל"א אליבא דראב"צ. ולכאן ניתן להוכיח כצד זה שליכא קידוש כלל ביום שאין מקדשים מלשון הגמ' שבוים שאין מקדשים בב"ד - "ליכא קידוש" ופשטות הלשון היא שאין קידוש כלל, אך יש לדחות דקאי על קידוש בב"ד בלבד.

⁷ אלא שצד זה צ"ב יותר שאם יש בכך מצוה אפי' אם אין צורך מדוע לא לקיים את המצוה? ונצטרך לומר שהואיל ופשיטא לן שאין בכך מצוה כ"כ שהרי אין טעם בקידוש ביום זה, אין זה סיבה מספיק מוצדקת להושיב ב"ד ע"כ, שזו ישיבה שלא לצורך. וגם זה עדיין קשה דמי יימר שאנו יודעים כל טעם המצוה?

קידוש וקביעה

איך מתקדש החודש בפועל אליבא דפלימו ביום ל'? כיצד נדע שבאמת התפרסמה ראיית המולד מספיק בשביל לידע שר"ח הוא היום ולא מחר? בשיעורי ר' שמואל בסוגיין (עמ' צו) כתב שכוונת פלימו שביום ל' לא בעי' מעשה קידוש לומר מקודש, אבל צריך לקבל עדים שראו את החודש ולקבוע עפ"י את היום לר"ח. כלומר, בעינן קביעה ע"י בי"ד אך לא מעשה קידוש. וכ"כ שלר"א שלא מקדשים את החודש היינו ג"כ שא"צ מעשה קידוש אך בוודאי בעי' קביעה ע"י בי"ד. וכ"כ בחידושים וביאורים (לר' חיים גריינמן) בר"ה שם. ועוד כתב שם בכיוון קצת אחר, שישנם שני מרכיבים – קידוש החודש וקביעת המועדות, כאשר בי"ד מקדשים את החודש כלולה בזה קביעת המועדות, אך כאשר לא קידשוהו בי"ד אלא שמים נהי שהחודש נתקדש אך עכ"פ בי"ד לא קבעו את המועדות, ולפי"ז י"ל שגם במציאות שאין צריך קידוש בעי' קביעת המועדות.

המנ"ח (ד, ב) כתב בתור ה"א שלר"א בי"ד יקבעו את החודש ע"פ חישוב המולד וכן לפלימו אם יוצא לפי חשבונם שיראה ביום שלוש יקבעו ביום זה ר"ח, אך דחה זאת שבוודאי יש מצוה לקדש ע"פ הראיה יעו"ש. ולכן כתב דישנן שתי מצוות – קבלת העדים וקידוש החודש ע"פ הראיה – "כזה ראה וקדש", ומצוות אמירת מקודש שהיא מצוה בפ"ע שילפי' לה בגמ' בר"ה (שם) מהפס' 'אשר תקראו אותם'. וכתב שבזה פליגי התנאים אם מצוה זו של אמירת מקודש היא בזמנו או שלא בזמנו. לפי"ז מובן יותר מה שלפי סברא שאנו נותנים למצוה 'חזוק לדבר' וכדו' אנו מעמידים את המצוה רק ביום מסויים, דאין זה העמדה של עיקר המצוה אלא רק סעיף מסויים, שלכאן אין לו מובן כ"כ – מדוע יש צורך לומר כך? אלא שכאן אנו באים ומסבירים שיש כאן החלת חלות כלפי שמיא או פירסום יותר וחזוק לדבר – שכל העם חוזרים ועונים לראש בי"ד "מקודש מקודש" (וכמוש"כ הרמב"ן יובא בסמוך).

והביא המנ"ח מהרמב"ן בהשגותיו ראייה לדבריו, שכתב דאין קידוש בי"ד מעכב אלא מצוה, וראיתו מר"א שלשיטתו אין מצוה בקידוש החודש. אך הביא מהיערות דבש (ח"ב דרוש יא בסופו) שמדבריו יוצא שהבין כפשוטו שאין מקדשים ע"פ הראיה, ולא שמקדשים ע"פ הראיה ורק שלא אומרים מקודש. אלא שמגוף מה שהביא ראייה לדבריו מהרמב"ן, נראה דמשמעות דבריו איננה ממש כדברי המנ"ח, דכאמור למנ"ח קביעת החודש תעשה ע"י קבלת עדים, אך הרמב"ן הזכיר שם לא הזכיר זאת, וז"ל שם:

"ואני סבור שאין קידוש החודש מעכב בחודשים ולא הצריכו חכמים לומר מקודש מקודש אלא שהוא מצוה לפרסומי מילתא בעלמא⁸, אבל מכיון שהסכימה דעת בי"ד שיהיה החודש הזה מלא או חסר קורא אני בו אשר תקראו אותם... וכן אמרו שמצוה לקדש ע"פ הראיה ואינו מעכב... ומה שאמרו (ב"ב קכא). מועדי ה' צריכין מומחין ומועדי ה' צריכים קידוש בי"ד, זה הוא למצוה. אי נמי צריכין בי"ד קאמר לחשוב בהם ולהסכים ביחד אם מלאים אם חסרים".

הרי שלא הזכיר בדבריו קבלת עדים אלא רק חישוב בי"ד וקביעה ע"פ עצמם ודלא כמנ"ח, אך עכ"פ את עצם החילוק שבין קידוש לקביעה רואים בדבריו.

ונראה כי בדברי האגרות משה (או"ח ח"א סי' קמב) מצינו הבחנה יותר דקה מהבחנת המנ"ח, שכתב שיעקר המצוה היא בעניית העם "מקודש מקודש", משום שאמירת ראש הבי"ד היא רק בתור פסק דין שפסקו מכח חקירת העדים, וזה לעיכובא אף שכבר הדבר ברור כי עכ"פ צריך שיהא ע"פ פסק בי"ד, וכמו שרואים בגמ' בר"ה (כה:): שהבאנו לעיל. אמנם אחר שפסקו בי"ד –

"מצוה על העם לקדשה באמירת תרי זמני מקודש כדילפינן מקרא דאשר תקראו אותם ומקרא דאלה הם מועדי. ולכן באמירת ראש הבי"ד שהוא לפסוק הדין תנן שאומר רק פעם אחת מקודש... משום שאמירתו היא

⁸ מכך משמע כהמנ"ח שהחילוק הוא בין אמירת מקודש לבין שאר הקביעה.

רק לפס'ד ועניית העם היא המצוה דקידוש וע"ז נאמר שיאמרו ב' פעמים "מקודש מקודש" ומצוה היא, למצוה ולא לעיכובא".

הסביר שבכך נחלקו התנאים מתי צריך לעניית העם "מקודש מקודש" - שבשלא נראה בזמנו מסתבר שגם לרבנן א"צ פס"ד שהרי הוא וודאי מעובר, אלא בעניית העם נחלקו, דלרבנן כיון שהוא מצוה לקדש אף אחר פסק הדין שהוא ר"ח, לכן גם ביום ל"א יש לקדשו, וראב"ז סובר שא"צ משום שכבר קדשוהו שמים (את דעת פלימו לא הסביר שם, וצ"ל דסברתו היא כע"ז - שכאשר נתקדש בזמנו הרי הוא מפורסם דיו וא"צ לעניית העם דהוי כמו שענו, אך כאשר נתקדש שלא בזמנו בשביל להחיל את הקדושה ביום שאינו זמנו צריך לעניית העם).

הסבר המשנה ע"פ דעות אלו

א"כ נמצא כי מחלוקת התנאים מצטמצמת לדעות אלו ואינה על עצם קדוה"ח, אלא על חלקים ממנה - אמירת 'מקודש' או 'מקודש מקודש', אך מ"מ קביעה בעינן. והנה יל"ע בכמה דיינים צריך לעשות את הקביעה הזו? נראה פשוט שבדיוק אותם דיינים שנצרכים לקדוה"ח נצרכים גם לקביעתו ואין הבדל, ורק כשמקדשים צריך להוסיף אמירת מקודש ע"י ראש ביה"ד וכדו', אך אלו הוספות על עיקר הדיון וקבלת העדים שנעשה בכל מקרה. וגם אם נאמר שבימים שאין מקדשים את החודש הוא נקבע ע"י חשבון ולא ע"י עדים לא נראה שיצטרכו יותר מג'.

וא"כ צ"ב - מדוע הוצרכו האמוראים להעמיד את משנתנו דווקא בימים שיש בהם קידוש החודש בצורתו השלמה ולא קביעה גרידא, הרי גם לקביעה בעי' ג' דיינים! ואם נאמר שלשון המשנה דחקם שאמרה "עיבור החודש" א"כ יש לשאול על משנתנו מדוע רמזה דווקא למצב שיש בו קדוה"ח ולא קביעה גרידא (אלא שלפי"ז סו"ס ניתן לשאול על רבא מדוע העמיד דווקא כראב"ז הרי יכול היה להעמיד כפלימו ולומר דקאי על הקביעה ולא על העיבור. אך יש ליישב שרצה להעמיד כראב"ז שהלכה כמותו)? וצ"ע בזה. ויתכן שננקט לרבותא לרמזו שאפי' לקדוה"ח בעי' ג' בלבד, דגם אם לקביעה ולחישוב היינו אומרים שצריך ג', יתכן שלקידוש היינו חושבים להצריך יותר שהרי כח הקידוש נובע מכוחו של ב"ד הגדול וכמוש"כ הרמב"ם בהל' קדוה"ח (ה, א): "כל שאמרנו מקביעות ר"ח על הראיה... אין עושין אותו אלא סנהדרין שבא"י או ב"ד הסמוכים בא"י שנתנו להן הסנהדרין רשות", וא"כ יתכן שהה"א הייתה שנישאר באפשרות הראשונה שהביא הרמב"ם ונאמר שאין מקדשים אלא בסנהדרין, לכך באה ולימדה משנתנו שהקידוש יכול להיות בג'. ואף שמשניות מפורשות הן במסכת ר"ה שאפשר לקדש בג' ע"י למשל במתני' (כה:)⁹, עדיין היה אפשר לומר שמשם הו"א שצריך שיהיו סמוכין מהסנהדרין אך סתם סמוכים לא יוכלו לקדש את החודש, קמ"ל שיכולים (ובתנאי שיש להם רשות מהסנהדרין וכמוש"כ הרמב"ם).

אלא שעניין זה אינו פשוט כ"כ שהרמב"ם בסה"מ (עשין קנג) כתב: "אבל מצוה זו לא יעשה אותה לעולם אלא ב"ד הגדול בלבד", והרמב"ן שם הבין בדבריו שרק ב"ד הגדול יכול לקדש את החודש. אמנם כמו שהבאנו מפסקיו מפורש שלא כך, אלא שלכתחילה יתכן והדבר מסור לבי"ד הגדול כשבאפשרותם לקדש. אך במגילת אסתר ובלב שמח על סה"מ (שם) כתב בדעת הרמב"ם שאף שלא צריך דווקא כל ב"ד הגדול בשביל לקדש את החודש, עכ"פ סמוכין מתוך הסנהדרין בעינן (ובגדר המיוחד של סמוכין מהסנהדרין גם כשאנינם בהרכב של ע"א עי' בחי' הגר"ח על הש"ס הוצאת מישור (מסכת ר"ה עמ' צג - צד)). ולפי"ז אין סתם ג' יכולים לקדש את החודש. אלא שאין זה פשוט דברי הרמב"ם בפסקיו שמשמע שכל ג' סמוכין שיש להם רשות מהסנהדרין יכולים לקדש.

⁹ אמנם, יתכנו הבדלים בין מצב שקדוה"ח נעשה בב"ד של ג' לנעשה בב"ד של כ"ג או ע"א. עי' למשל בתוס' בר"ה (כה: ד"ה ראווה) ובצפנת פענח (קדוה"ח דף לה טור ב - ג).

ועיי"ש באריכות דברי הרמב"ן, הלב שמח והמגילת אסתר ואכמ"ל. אך היוצא מדבריהם שבמשנתנו שאמרו "עיבור החודש בשלושה" אינם סמוכים רגילים אלא סמוכים מהסנהדרין, וזה תמוה שיהיה חילוק בתוך המשנה בין הסמוכים ומכך נראה ג"כ כדברינו. ובאמת הרמב"ן עצמו סובר שכל ג' סמוכים כשרים לקדוה"ח.

חלות בקידוש החודש

מקור נוסף ממנו רואים שיש עניין של חלות בקידוש החודש וכמוש"כ לעיל בדעת ראב"צ, הוא מדברי הריטב"א בחולין (קא:). הריטב"א שם מדבר על מצב שנזכר בגמ' שם שלא עשו יוה"כ מפני הגזירה, והקשה כיצד לא עשו יוה"כ? הרי בשעת השמד היה, ובשעת השמד אפי' על ערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור (סנהדרין עד:!) ואפי' שלא בשעת השמד בפרהסיא יהרג ואל יעבור! ותירץ, דקידוש חודשים ע"י ב"ד עשה הוא, ועל עשה יעבור ואל יהרג (אא"כ למידת חסידות), ואפשר דגזרת הגויים הייתה ג"כ שלא יקדשו את החודש "דאין כאן יוה"כ, ודו"ק". ודבריו מחודשים להפליא, שכאשר לא קדשו את החודש ממילא אין קביעת המועדות קיימת, ולכן כלל לא היה יו"כ באותה שנה! והקשה הכלי חמדה (ריש פרשת בא, ה"ד בהערות מוסה"ק לריטב"א שם) שהרי קי"ל כראב"צ שכשלא נראה בזמנו אין מקדשין אותו, ומשום שכבר קדשוהו שמים, וא"כ מה אכפת לן מכך שלא נתקדש ע"י ב"ד סו"ה הרי נתקדש למחרת בידי שמים! ותירץ בשם הרב מויעראשוב עפ"י מש"כ התוס' בסוגיין שהקידוש ע"י שמיא הוא כיוון שיודעים שבוודאי היום יקבע היום לר"ח ע"פ ב"ד של מטה, ומשמע דאילו לא יקבעו ב"ד של מטה את החודש היום לא יקדשוהו ב"ד של מעלה, שאינם מקדשים אלא לפי ב"ד של מטה. ונמצא שבכה"ג שלא קבעו ב"ד ר"ח כלל, גם ע"י ב"ד של מעלה לא נקבע, וא"כ אין המועדים חלים. ויעו"ש בכלי חמדה שהאריך לדון בדברי הריטב"א הללו, ועי' בספר שבילי החודש (סוס"י יג) מש"כ בזה.

והנה לכאור' היה מקום ליישב ע"פ דברי המנ"ח הנ"ל דעכ"פ בעי' קבלת עדים וקביעת החודש גם ביום שאין מקדשים, וא"כ כל זמן שלא נקבע ע"י ב"ד אין החודש מתקדש, ואין קביעת המועדות חלה, וכמו שהבאנו לעיל משיעורי ר' שמואל. אלא שהמנ"ח האריך לדון האם ביום ל"א אליבא דראב"צ בעי' קבלת עדים וקביעה ע"י ב"ד והעלה (סוף אות ב) שאין צורך בכך, משום שהוא דבר הידוע לכל העולם וא"כ אנו סהדי שיהיה ר"ח היום, ממילא הוי כאילו העידו בפני ב"ד, והוי ג"כ כאילו ב"ד עצמם ראו כך שא"צ לקבלת עדים, על כן ביום ל"א אינם צריכים לחכות לעדים דהוי כאילו ראו בעצמם ור"ח נקבע ביום זה.

האם לראב"צ קדוה"ח מדרבנן?¹⁰

הגמ' בר"ה (כד.) אמרה שהלכה כראב"צ - שבזמנו מקדשים אותו ואין מקדשים אותו שלא בזמנו, וכן פסק הרמב"ם (קדוה"ח ב, ח): "ואין מקדשין אלא חדש שנראה בזמנו". אלא שעדיין לא ברור האם הרמב"ם סבר שקדוה"ח בזמנו הוא מדאור' או שמא מדרבנן, והוא משום שבפיהמ"ש בר"ה (ב, ז) כתב הרמב"ם כך: "ור"א אומר כי אין חייבין בקידוש החודש עכ"פ שנא' "יקדשתם את שנת החמישים שנה" שנים אתה מקדש ואי אתה מקדש חודשים, עניינו שאין קידוש החודש חובה והלכה כראב"צ".

והדברים תמוהים, מדוע ראה להביא את דברי ר"א בפ' המשנה - שלא הביאה את דעת ר"א כלל? ואם פוסק כראב"צ מדוע הביא את דברי ר"א (וכן הקשה הערוך ל"ר"ה כד.)?

רבנו עובדיה מברטנורא בפ' שם כתב: "אם לא נראה בזמנו... אין מקדשין אותו, שקדוה"ח אינה חובה", וראייתו מלימודו של ר"א ששנים אתה מקדש ואי אתה מקדש חודשים. וסיים: "וכשנראה בזמנו מקדשים אותו

¹⁰ חשוב להזכיר: כשאנו מדברים על כך שקדוה"ח מדרבנן, אין זה מבטל את המצוה שנצטוונו בתורה "החודש הזה לכם וגו'" אלא שיעמידו אותה כמצוה לחשב ולקבוע אך לא לקדש.

מפני שצריך חיזוק. והלכה כראב"צ.¹¹ נראה מדבריו, כי דין זה שמקדשים את החודש רק כשנראה בזמנו תלוי בדעת ר"א שאין מקדשים חודשים, וטעם הדבר נראה שהוא משום שלכא' אין מקום לחלק מצד המצוה עצמה בין נראה בזמנו לשלא נראה בזמנו שהרי המצוה נאמרה בסתמא, ובפרט שהטעם לכך שמקדשים בזמנו הוא שצריך חיזוק ומשמע שאין זה טעם דא' אלא חיזוק מדרבנן. בנוסף לו נניח שחיזוק לדבר היה טעם למצוה והיא מדא' לא יתכן שטעם שאנו משיגים יקבע את זמן חלות המצוה כאשר אין סמך לדין זה מהכתוב, דמי יימר שאנו משיגים את כל הטעם. לכן מוכרחים אנו לומר שדעת ראב"צ בנויה על כך שקדוה"ח הוא מדרבנן¹².

לפי דברינו, גם אליבא דפלימו מוכרחים לומר דקדוה"ח מדרבנן ולכן יש מקום לחלק בין הימים. ועדיין יל"ע האם ר"א עצמו מסכים לכך שמקדשים את החודש מדרבנן? ר"ח בסוגיין כתב: "וקי"ל דאפי' ר"א לא אמר אלא מדא' אבל מדרבנן מקדשין"¹². והנה בגמ' בר"ה משמע דר"א חלוק על פלימו דהביאו שם באותה ברייתא את דעות שניהם, וא"כ נראה דיאמר כראב"צ. אלא שמהא גופא תמיהא, שיוצא שנחלקו באותה הברייתא כשאחד מהם (פלימו) דיבר מדרבנן והשני (ר"א) דיבר מדא' ואמר שבין כך ובין כך אין מקדשים אותו. ומכך היה נראה בפשט שלא כר"ח אלא שאף מדרבנן לא בעי' קידוש אלא קביעה. ובאמת דעת ר"ח והיד רמ"ה (שכתב כמותו בדעת ר"א) היא בפשטות שלראב"צ ופלימו קדוה"ח מדא', כך שכל המח' היא במישור הדאורייתא. אך אם נסביר לרמב"ם שר"א דיבר מדא' ופלימו מדרבנן הדבר צ"ע. ושוא יאמר שדווקא פלימו סובר שאפי' מדא' אין מצוה לקדש שנראה בזמנו, וכל המצוה היא דווקא כשלא נראה בזמנו.

אמנם, לומר בדעת הרמב"ם שקדוה"ח הוא מדרבנן ולא מדא' נראה שזה דחוק, ממש"כ בכמה מקומות בפסקיו. לדוגמא – בהל' קדוה"ח (א, ז): "מצות עשה מן התורה על בי"ד שיחשבו וידעו אם יראה הירח אם לא יראה, ושידרשו את העדים עד שיקדשו את החודש", משמע להדיא שזו מצוה מדא'. וכן עוד שם (ב, ב): "דין תורה שאין מדקדקין בעדות החודש" הרי שעדות זו מדא'. אך זה יש לדחות שכוונתו כהמנ"ח שמקבלים עדות ע"מ לקבוע את החודש. אך אינו נראה מהמשך ההלכה שם: "שאפי' קדשו את החודש ע"פ עדים ונמצאו זוממים הר"ז מקודש", א"כ מדבר להדיא על קידוש החודש כדין דא'.

והנה אם נאמר שגם לר"א בעי' קדוה"ח מדרבנן, יש מקום ליישב קושיית התוס' על רש"י. רש"י הסביר מדוע שנינו "עיבור החודש" ולא 'חישוב' אם הכוונה לחישוב דעיבור (הסבר רב אשי למשנה אליבא דר"א), וכתב שנקטיה אגב עיבור השנה ושם היה צריך לשנות בדווקא 'עיבור' אע"פ שגם שם הדבר כולל חישוב – "דאמירה בעי שיקדשו אדר השני לשם אדר, דאי שתקי ממילא לשם ניסן מיקבע, תני נמי גבי חודש עיבור החודש". כלומר שיש שם עניין בשעת העיבור עצמה ולכן גם לגבי חישוב עיבור החודש שנו זאת. והקשו התוס' שהרי למ"ד שאין מקדשים את החודש עסקינן, וא"כ כיצד יצויר שאומרים בשעת קידוש? לכן אמרו שכוונת רש"י שיאמרו בשעת הקביעה של החודש, אך הקשו עליו שלא ניתן לומר דמדובר כשקובעים ביום שלושים אלא צ"ל שמדובר כשקבעו מראש שהרי אין מעברין את השנה ביום שלושים. אמנם, לפי דעת הר"ח וסייעתו ניתן לומר שהכוונה בשעת קידוש שמקדשים מדרבנן. ונמצא שדעת התוס' היא שאין מקדשים לר"א אפי' מדרבנן (ועי' בסמוך אופן נוסף).

¹¹ הערוך ציין בסוף קושייתו: "ועי' בברטנורא שמתוך דבריו יש ללמוד קצת ישוב לזה".

¹² אלא שלפי"ז לכא' קשה מדוע העמיד רב אשי את משנתו בחישוב דעיבור אליבא דר"א ולא בקידוש, הרי למעשה מקדשים מדרבנן, וכתב ע"כ ה"ד רמא: "מיהו תנא דמתני' בדרבנן לא מיירי". אלא שאין בכך ישוב אליבא דהברטנורא (והרמב"ם כנראה) שהרי לשיטתו כולו תנאי (מלבד רבנן) מדברים על קידוש מדרבנן. ואפשר דחישוב החודש הוא חובה אך קידושו גם אם מדרבנן מקדשין אין זה בתור חובה, וממילא העדיף לשנות דבר של חובה. אפשרות נוספת היא, שרב אשי העדיף להעמיד המשנה בדבר שנצרך גם מדא', אף שאר האמוראים לא ראו בכך עדיפות, וצ"ב המח'. ויתכן ששורש מח' האם עדיף להסביר את המשנה כמו הברייתא שאמרה 'קידוש החודש' ולומר שהמשנה והברייתא דיברו על דבר אחד (אבי רבא ור"ג), או שדווקא בגלל שינוי הלשון מסתבר שהפי' במשנה שונה מזה של הברייתא (רב אשי).

אלא שעכ"פ הדבר צ"ב שיהיה כל עיבור השנה תלוי במעשה דרבנן. ועוד שצריך ליישב קושיית תוס' השנייה. ולכן נראה שאין כוונת רש"י שבזה גרידא נגרמת כל הקביעה של השנה כמעוברת, אלא עיקר הקביעה היא במה שפרסמו דבר העיבור בכל ישראל וכדו' (וכמעשה בר"ג בדף יא: ששלח אגרות לבבל ושאר גלויות להודיע דבר העיבור), ורק שאם לא אמרו בשעת קידוש (אף שהוא מדרבנן) נראה הדבר שבטלו את מה שהיה בדעתם לעבר, דאם היו מעבירים היו מודיעים זאת בשעת קידוש. ולפי"ז לא קשיא כלל קושיית תוס' מכך שאין מעבירין ביום ל' שהרי קביעת העיבור נעשתה הרבה קודם, אך צריכים לזכור לומר זאת בשעת קידוש. ולפי"ז י"ל שדעת התוס' ג"כ שבעי' קידוש מדרבנן אליבא דר"א אלא שלא שייך לתלות בכך את עיבור השנה. ועוד צל"ע בזה. ועי' בפני מבין מש"כ בישוב שיטת רש"י.

הגירסא במשנה ובברייתא

בשו"ת הרדב"ז¹³ (ח"ו סי' ב' אלפים רי) כתב שבשעה שכתב הרמב"ם את פי' למשנה הייתה לפניו הגירסא בגמ' שראב"ז אומר שבין כך ובין כך אין מקדשים אותו (ולא כספרים שלפנינו שחלקם גורסים ר"א וחלקם ראב"ש), וסבר שאין סתירה בין המשנה לברייתא, דמ"ש במשנה שכשלא בזמנו אין מקדשים אותו היינו שאינם רשאים לקדשו, משום שנראה כאילו בי"ד של מטה באים לסייע לבי"ד של מעלה. ומ"ש בברייתא בגמ' שבין כך ובין כך אין מקדשין היינו שאינם חייבים לקדש אך אם רוצים יכולים, אך בזמן שחיבר את פסקיו כבר ראה את גירסת הספרים ר"א או ראב"ש, ולפי"ז הסביר את המשנה כפשוטה שלראב"ז שכשנראה בזמנו היא חובה לקדש ואינה רק מצוה בעלמא. ובמה שפסק הרמב"ם כראב"ז אף שרב אשי שהוא בתרא הסביר כר"א, כתב לבאר דמשמע ליה פשטא דמתני' "ראוהו בי"ד וכל ישראל וכו'" כראב"ז, דאם כר"א כיון שלא בעי' קידוש מדאו' א"כ לא היה אמור החודש להתעבר במצב שרק לא הספיקו לומר 'מקודש'. והערול"ג כתב שפסק כך הואיל ורב יהודה בשם שמואל פסק להדיא כראב"ז בגמ' בר"ה שם וכו"ל. ויעו"ש בדבריו.

וכע"ז כתב בחשק שלמה בר"ה, והביא מתשובת הגאונים (צד) שגרסו בברייתא ראב"ז וביאר דהברייתא מיירי מדאו' והמשנה מדרבנן. וכ"כ השפ"א בר"ה, אך הקשה ע"כ מהגמ' אצלנו בה רואים שדעת ראב"ז ודעת ר"א אלו שתי דעות שונות, ונראה שכוונתו לכך שבגמ' העמידו את המשנה בשני אופנים שונים לפי דעות אלו. ולכא' אפשר ליישב, דלרב אשי שהעמיד כר"א (היינו ראב"ז להבנה זו ומיירי מדאו') רצה להעמיד את המשנה שמדברת על הדין הדאורייתא, ואילו לרבא שהעמיד כראב"ז במישור מדרבנן רצה להעמיד לפי מה שעושים בפועל. ולפי"ז ניתן היה להסביר את דברי הברטנורא ג"כ באופן זה, שאין זה שדעת ראב"ז בנויה על דעת ר"א אלא שזוהי דעת אותו תנא גופא. ולפי"ז לא כ"כ קשיא מה שחולק עם פלימו אף שפלימו מדבר שם מדרבנן, דסו"ס פליג עליה.

ועי' במלאכת שלמה על המשנה שגרס במשנה ובברייתא ראב"ז וכתב דתרי תנאי אליבא דראב"ז, אך הביא שם שיש שגרסו אחרת. לעומתו, בשו"ת הרדב"ז שם בפתיחת תשובתו כתב: "ליכא לתרוצי תרי תנאי ואליבא דר"א חדא דכל כה"ג הוה ליה לתלמודא לפירושי. ותו דאמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כראב"ז, ולא ידעי' אי פסק כתנא דמתני' או כתנא דברייתא". ועי' באוצר הגאונים לר"ה (אוצר התשובות ג):

"וששאלת: ראב"ז אומר אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו, ובברייתא קתני ראב"ז אומר בין כך ובין כך אין מקדשין אותו. קשיא דר' אלעזר אדר' אלעזר! ושוב דקאמר ר"י אמר שמואל הלכה כראב"ז - אדמתני' קאי או אדברייתא קאי, מאי? גמרא לא כמה שכתבת בשאלה זו, מתני' ראב"ז ברייתא ר"א סתמא, ואמר ר"י אמר שמואל הלכה כראב"ז מתני' היא".

¹³ שו"ת הרדב"ז והחשק שלמה שיובא בסמוך הובאו בהערות מכון י-ם לערול"ג בר"ה.

הבנת האור שמח ברמב"ם

האור שמח (קדוה"ח ב, ח) כתב לבאר את כוונת הרמב"ם בפיהמ"ש שבא להסביר את דעת ראב"צ שמקדשים דווקא כשנראה בזמנו משום שדווקא אז תלויה קביעות הר"ח בבי"ד, אך כאשר קדשוהו שמים – רוצה לומר שמוכרח הדבר שיהיה ר"ח היום א"צ לקדש החודש, וכדלקמן. והביא מהתוספתא ב"ר"ה (ב, ז): "רשב"א אומר שלא בזמנו אין מקדשין אותו שכבר קדשו חודש שלפניו" (ועי' לעיל מש"כ בזה), והסביר שתנא זה למד זאת מהדרשה "וקדשתם את שנת החמישים – שנים אתה מקדש ואי אתה מקדש חודשים". כוונת הדרשה היא שיש הבדל בין קידוש שנים לקידוש חודשים, שנים מתקדשות מאליהן ורק למצוה בעי' לקדש אותם, וגם אם לא יקדשו את היובל יהיה יובל¹⁴, לעומת זה אם לא יקדשו את החודש ביום ל' ר"ח יהיה ביום ל"א, וא"כ הקידוש כאן הוא הכרחי לחלות היום. וזו כוונתו – "שנים אתה מקדש" דהיינו בתור מצוה, "וא"א מקדש חודשים" היינו באופן זה של מצוה, שאין זה שמתקדש מאליה אלא שבעי' לקידוש בשביל עצם חלות ר"ח, אך אם לא קדשו ביום ל' באמת מתקדש ביום ל"א דומיא דשנים. וזו כוונת הרמב"ם בפיהמ"ש "שאיין קידוש החודש חובה" ביום ל"א, אך ביום ל' היינו כשנראה בזמנו מקדשים אותו כי אז הקידוש הוא תנאי לכך שיחול ר"ח היום ובכה"ג "א"א מקדש חודשים" רק בתור מצוה. לפי"ז גם לרמב"ם בפיהמ"ש קדוה"ח הוא מדא' בזמנו, ולא כמו ההבנות הקודמות.

החזון יחזקאל על התוספתא ב"ר"ה (א, טז) כתב כע"ז אך בצורה יותר ברורה: "שנים אתה מקדש" – כלומר שנת היובל מצוה לקדשה אע"פ שבלא הקידוש נמי שנת היובל היא, "ואין אתה מקדש חודשים" בזה האופן שגם בלי הקידוש יתקדשו, אלא רק כאשר הקידוש נצרך שבלי קידוש בי"ד לא יחול ר"ח ביום זה.

שכח יעלה ויבוא בליל ר"ח

נביא מספר עניינים הלכתיים הנובעים מהעניינים שעסקנו בהם. שתי הנפק"מ הראשונות הם נפק"מ במח' ההבנות ב'כבר קדשוהו שמים'. לגבי אדם שטעה ולא הזכיר 'יעלה ויבוא' ב"ר"ח, הרמב"ם בהל' תפילה (י, יא) פסק כך: "ערבית של ר"ח אם לא הזכיר אינו חוזר" והביא הלח"מ את הטעם מהגמ' בברכות (ל): "לפי שאין מקדשין את החודש בלילה אלא ביום וכו'" והביא מהתוס' שהביאו דעה שדווקא בליל ראשון של ר"ח אינו חוזר אך בליל שני חוזר שנחשב החודש למקודש. אך מהרמב"ם שלא חילק משמע דלא ס"ל שיש חילוק בין הימים. וכן פסק השו"ע (תכב, א): "ואומר יעלה ויבוא ברצה. ואם לא אמרו בערבית אין מחזירין אותו, בין שר"ח יום אחד בין שהם שני ימים מפני שאין מקדשין את החודש בלילה". והאור שמח על הרמב"ם (שם) כתב:

"ומעודי היה לפלא בעיני הלא קי"ל במס' ר"ה כראב"צ, דאם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שכבר קדשוהו שמים, א"כ ביום שני א"צ קידוש בי"ד ולמה אין מחזירין אותו באם לא אמר של ר"ח בלילה וזה צע"ג. עד שמצאתי להתוס' במס' סנהדרין (י): (שכתבו ש)בבי"ד של מעלה מקדשין אותו בשחר יום ל"א. ולפי"ז בערבית שעדיין לא קדשוהו בי"ד של מעלה אין מחזירין אותו."

ונמצא לפי דבריו שיהיה זה נפק"מ בין הדעות השונות דלמ"ד שמתקדש החודש בשמים משעת המולד א"כ י"ל דבליל שני של ר"ח אכן יצטרך לחזור, וכך אולי שיטת רש"י שכתב שמקדשים אותו 'מאתמול', ושיטת הר"ן שביום השני החודש מתקדש מאליה. אך לדעת התוס' אצלנו לא יצטרך לחזור. וכתב שלשיטת הרמב"ם (פיהמ"ש ר"ה ג, א) שאפשר לקדש החודש ביום ל' כבר ביום כ"ט ולומר שהקידוש הוא על יום המחרת, ולעומת זה ביום ל' א"א לקדש את יום ל"א, דאם יש לבי"ד האפשרות לקדש את החודש מחוייבים לקדש ביום ל', וא"א לקדש

¹⁴ הגר"ח מבריסק חלוק ע"כ שכתב בהל' שמיטה ויובל (י, ה) שקידוש היובל מעכב, והוכיח מגמ' זו גופא שמשמע שלדעות שמקדשים את החודש יהיה דין קידוש החודש כקידוש יובל, וקידוש החודש הרי הוא מעכב שללא הקידוש לא יחול אלא למחר, או אף לא יחול כלל וכדברי הריטב"א הנ"ל. ועי' במהדורת חי' הגר"ח עם מאור הגר"ח מה שהביאו בזה.

מיום ל' את יום ל"א¹⁵. א"כ נמצא שביום ל' יצטרך לחזור על יעלה ויבוא בערבית אך ביום ל"א לא יצטרך. ולגבי הזמן הזה שאין מקדשין את החודש, כתב המ"ב (תכב, ג) שגם ביום שני של ר"ח שייך הטעם שאין מקדשין את החודש בלילה משום שהיום השני נעשה מספק, שאם היום הראשון היה קודש היום השני הוא חול. אמנם, זה שהיום השני נעשה מספק אין זה פשוט כ"כ שכך כתב בספר תניא רבתי (לא):

"מה שאנו עושים ר"ח ב' ימים, מצאתי בשם רבנו שלמה ז"ל, לפי שיום שלשים ראוי לעולם להיעשות ר"ח שאע"פ שעשינוהו מן הישן ע"י חצי היום של ר"ח שעבר על כ"ט יום וחצי של עצמו, מ"מ חציו מן החדש הוא, ודרך הלבנה להיראות לבני מערב, לכך קורין לו ר"ח. מיהו השיר והמוסף לא היו עושין אלא ביום שני ובו מחשבים את המועדות".

כלומר, מלכתחילה נוהגים אנו ביום ל' קדושה גם אם לא יקדשו בו את החודש, שכיון שמקצתו ראוי להתקדש עשו כולו קודש. וכע"ז כתב הרמב"ם (קדוה"ח ח, ד) ובשבלי הלקט (קסח) וכתב שם שכן נהגו כבר מזמן הנביאים כמו שנא' ברוד "בחודש השני" (שמ"א כ, כז) שהכוונה שם ליום השני של ר"ח (ועי' עמק ברכה קדוה"ח ג).

"מקדש חודשים" או "מחדש חודשים"?

נפק"מ נוספת היא לגבי נוסח ברכת הלבנה. הגמ' לקמן (מב). דנה בנוסח ברכת קידוש לבנה וחתומת הברכה היא: "בא"ה מחדש חודשים", אך בספר תניא רבתי (לא) הביא משבולי הלקט (קסז): "וחותם בא"ה מקדש חודשים או מחדש חודשים", וכן היא הגירסא לפנינו במס' סופרים (כ, א) 'מקדש חודשים'. וכתב בעמק ברכה (ברכת הלבנה) שאפשר ודווקא כשהיו מקדשין ב"ד את החודש ע"פ הראיה שייך לומר מקדש חודשים. וכן מצינו להדיא במ"ר שמות (טו, כד):

"הרואה את הלבנה היאך צריך לברך בזמן שהיו ישראל מקדשין את החודש? יש מן רבנן אמרין "ברוך מחדש חודשים" ויש מהם אומרים "ברוך מקדש חודשים" ויש מהם אומרים "מקדש ישראל" שאם אין ישראל מקדשין אותו אין אותו קידוש כלום".

משמע שאין אותה מח' קיימת כאשר אין מקדשים בבי"ד. אך בתניא רבתי ע"כ מוכרח שלא כך שהביא גירסא זו להלכה גם בימינו, וא"כ כיצד שייך לומר "מקדש חודשים"? וכתב העמק ברכה לבאר שסברתו היא שכאשר אין החודש מתקדש ע"י בי"ד מקדשים את החודש בשמים, ע"כ גם בזמן הזה שייך לומר מקדש חודשים. ואף מהמדרש לא קשה, שמה שאמרו שזה דווקא בזמן שישראל היו מקדשים היינו בשביל הדעה השלישית שהיו מברכים "מקדש ישראל" שזה שייך דווקא היכא שמקדשים ע"י בי"ד. ונראה שדבר זה ג"כ יהיה תלוי בהבנות ב"כבר קדשוהו שמים", שאם הכוונה שבי"ד של מעלה מקדשים ממש, א"כ שייך לומר מקדש חודשים גם בזה"ז, אך אם הכוונה שהחודש מתקדש ממילא ביום ל"א כי כך מוכרח ואין זה מעשה ממש בשמים, א"כ אין שייך לברך ע"כ "מקדש חודשים" (לפי מה שהבאנו לעיל מהכללי חמדה שכאשר אין בי"ד של מטה מקדשים את החודש בכלל אין מקדשים אותו משמים, צל"ע בזה"ז שאין מקדשים כלל האם מקדשים בשמים? וצ"ל שקביעת הלוח ע"י הלל מספיקה בשביל שתחול הקדושה משמים כל חודש וחודש בעיתו).

וכתב העמק ברכה להלכה: "לא ראיתי בשאר פוסקים שיביאו נוסח זה "מקדש חודשים", הלכך לכתחילה אין לומר רק "מחדש חודשים" ובדיעבד אם אמר "מקדש חודשים" אינו צריך לחזור ולברך". אמנם, במעשה רב (קס) כתב:

¹⁵ הוספה זו תמוהה דהא הרמב"ם פסק כראב"צ וא"כ כלל אין מקדשין את יום ל"א. ועי' בספר 'שבילי החודש' בסי' ה מש"כ על דברי האו"ש.

"נוסח קידוש לבנה ששמעתי משם הרב ר' בנימין משקלאב משם רבינו זצ"ל, אפס לא אישתמיט שום אדם מהעומדים לפניו לומר שנהג כן: פועלי אמת שפעולתן אמת וללבנה אמר שתתחדש באור יקר ועטרת תפארת כו' בא"ה מקדש חודשים".

אמנם, בהערות הגרנ"ה הלוי (על המעשה רב שם) הביא שבמס' סופרים שם הגיה הגר"א לגרוס "מחדש חודשים" במקום "מקדש ראשי חודשים".

ברכת החודש

נפק"מ נוספת¹⁶ היא ביחס לברכת החודש, שיש לדון אם לברכת החודש שעושים בזמננו יש קשר לקידוש החודש¹⁷. ובראב"ה (ר"ח תקל) כתב להדיא שמאמירת ראש ב"ד מקודש ועניית העם נמשך המנהג לאמירת ברכת החודש. והנה המג"א (תיו, א) כתב שנהגו לעמוד בברכת החודש בשעת אמירת ר"ח יהיה ביום פלוני משום דוגמת קידוש החודש שהיה מעומד. ורעק"א הקשה בגליון השו"ע היכן מצינו שקידוש החודש מעומד? ואדרבה מהמשנה בר"ה (כה:) משמע שהיו בישיבה: "יושיבו מחבריהם אצל היחיד! וכתב האג"מ הנ"ל שברכת החודש היא זכר לאמירת העם "מקודש מקודש", שאף שאמירת ראש ב"ד מקודש היא בישיבה, אך עניית העם שהיא עיקר המצוה כמוש"כ לעיל הוי ככל מעשה מצוה שלכתחילה הוי בעמידה, ומשום כך עומדים בברכת החודש. והבנין שלמה (סי' כב) נקט בפשיטות דברכת החודש היא כעין זכר לקדוה"ח, ולכן תמה מדוע לא אומרים בברכת החודש את מניין החודש (חודש הראשון הוא חודש ניסן וכו') (שיעו"ש שהוכיח שכך היו ב"ד אומרים, וכתב שא"כ היה נראה לומר כך גם בברכת החודש). והנה לפי דברי האג"מ נראה דאין זה זכר לאמירת ב"ד מקודש אלא זכר לעניית העם "מקודש מקודש" ושם לא היו צריכים לומר כלל את שם החודש ומניינו. וכתב האג"מ שאולי אף הבי"ד עצמם אחרי שאומרים הפס"ד עומדים ואומרים עם העם כדי לקיים עיקר המצוה. אמנם, לחולקים על האג"מ הקושיא במקומה, אלא א"כ נאמר שאין ברכת החודש קשורה לקדוה"ח כלל.

סיכום

במאמר זה למדנו את יסוד מח' התנאים בר"ה מתי מקדשים את החודש, האם קדוה"ח עיקרו כלפי שמיא לקבוע את זמן המועדות או לפרסם את הקביעות בעולם או שניהם גם יחד. ראינו הסברים שונים לביטוי "כבר קדשוהו שמים" או לגירסא השניה "בשמים" והערנו למשמעות ההבדל. עיינו בשאלה האם בימים שאין מקדשים את החודש הקידוש פועל בצורה אחרת או שאין קידוש כלל. וכן במציאות האם ב"ד עושים משהו בשביל קביעות החודש ביום זה. הבאנו את השיטות המבדילות בין קביעה לקידוש, ובחנו את דין משנתנו ודעות האמוראים לפי"ז. הבאנו את דברי הריטב"א בחולין שמדגיש את החלות שיש לקדוה"ח, וממשיך את יסוד דעת ראב"צ שהקידוש הוא לקביעת המועדות - כלפי שמיא. ראינו מח' בהבנת דברי הרמב"ם בפיהמ"ש בר"ה האם מחלוקת ראב"צ ופלימו בנויה ע"ג דעת ר"א וכל הדיון הוא מדרבנן או שראב"צ ופלימו סבורים שקדוה"ח הוא דא'. הרחבנו בעניין הגרסאות שבמשנה ובברייתא וההשלכה שלהן על הבנת דין קדוה"ח עד פסיקת ההלכה בזה. סיימנו במספר נפק"מ הלכתיות שנגזרות מדברי המפרשים שהובאו במאמר - טעה ושכח להזכיר יעלה ויבוא בערבית, נוסח ברכת הלבנה ודיני ברכת החודש. אין במאמר זה בכדי למצות את העיון בסוגיא זו כלל, אך נגענו בו במספר נקודות עיקריות במצות קידוש החודש (ועי' בגרי"פ פערלא על הרס"ג (מ"ע נו) שדן בכמה מהעניינים שנידונו כאן, ומפאת קוצר הזמן לא הספקתי לעי' בדבריו).

¹⁶ בכתיבת נפק"מ זו נעזרתי בספר פותח שער על ר"ה עמ' תקעד-ז.

¹⁷ ועי' במה שהביא בזה בספר בשבילי החודש, בשבילי הירח סי' א.